

Teodorichka Gotovska-Henze

(Institute for Historical Studies, Bulgarian Academy of Sciences)

Encounters and Partings in the Context of the Slavic Cultural Revival (Ľudovít Štúr – Izmail Sreznevsky)

Abstract: The article describes a journey to Slovakia undertaken by the young Russian scholar Izmail Ivanovich Sreznevsky under the guidance of Ľudovít Štúr. Štúr was one of Slovakia's most prominent cultural and political leaders. The two of them met in 1840 in Halle and became close friends. A few months later they travelled together through the cities and countryside of Slovakia. During this trip the young Russian scholar gathered a lot of information about the Slovaks and was deeply inspired by the Slavic idea of mutuality.

The author analyses the similar ideological orientation of the two young scholars and the role of their journey to Slovakia in their future lives. She notes that both were profoundly changed by the 1848 Revolution and the subsequent conservative restoration of the Habsburg monarchy and the Russian despotic regime, known as "Samoderzhavie".

Keyword: Izmail Sreznevsky, Ľudovít Štúr, Slovakia, Slavic studies, Slavic mutuality

Теодоричка Готовска-Хенце

(България, Институт за исторически изследвания, Българска академия на науките)

Срещи и разлъки в контекста на славянското културно Възраждане (Людовит Щур – Измаил Срезневски)

Людовит Щур (1815–1856) е една от най-ярките личности в словашката национална история, която продължава да привлича вниманието на изследователите до днес (Kodajová, Macho 2015). Литератор, поет и събирач на фолклор, с трудовете си „Словашкото наречие или необходимостта да се пише на това наречие“ (Štúr 1844) и „Наука за словашката реч“ (Štúr 1846) той остава името си като кодификатор на съвременния словашки език въз основа на централното наречие. На този език през 1845 г. започва да списва и своя вестник „Словашки народни новини“ със специално литературно приложение „Татрански орел“. Неуморен борец за политическите права на народа си, със своето перо той пропагандира активно словашката кауза зад граница (Štúr 1843, Štúr 1845), а когато през 1848 г. е свикан Славянският конгрес в Прага, е един от най-активните участници в него.

Точно в тези години на усилена литературна и политическа дейност се осъществява една интересна среща: през 1840 г. Л. Щур се запознава с младия руски учен Измаил Срезневски, тогава още стажант, на учебно пътуване сред западните и южните славяни.

Измаил Срезневски (1812–1880) е един от най-известните руски учени-слависти от предреволюционния период. Филолог – специалист по древноруски език и неговите исторически наречия¹, етнограф, палеолог и изследовател на древнославянските култове, той е автор на над 800 специализирани изследвания в различни области на хуманитарис-

¹ Той е сред главните автори на „Речник на древноруския език“

тиката. Като най-фундаментален научен принос славистите изтъкват участието му в многоготомния Речник на древноруския език². Участва в изясняването на основни проблеми на Кирило-Методиевистиката и палеославистиката (като напр. за произхода на глаголицата в българските земи). Благодарение на Срезневски в научно обръщение са въведени класически старобългарски паметници (или части от тях). Руският славист има приноси и в тълкуването на отделни оригинални и преводни текстове, както и в публикуването на славянски писмени паметници³ (Йовчева, Тасева/Yovcheva, Taseva 1985: 729-736). Сред многобройните му публикации има и една, посветена на българите – неговият *Очерк за книгопечатането в България* (Срезневски 1845) предлага един от първите систематизирани прегледи на новобългарската литература.

Изключителните си дарби Срезневски проявява много рано – още 14-годишен той постъпва във Философския факултет на Харковския университет, през 1829 г. вече е кандидат на науките, а през 1839 защитава и докторската си дисертация в областта на статистиката и политическата икономия. Когато през 1840 г. се запознава с Людовит Щур, Срезневски вече е утвърден като първи титуляр на славистичната катедра в Харковския университет. Руският пътешественик има намерение да пропътува през словашките области и Словакът с удоволствие го придружава в родината си, като двамата прекарват заедно няколко месеца. Този житейски шрих остава сравнително незабелязан, до голяма степен и поради обстоятелството, че двамата никога повече не се срещат по-късно. Но, както показва последвалата кореспонденция (Готовска-Хенце/Gotovska-Henze 2022: 232-234), това пътуване оставя трайни следи в живота както на Л. Щур, така и на И. Срезневски.

Накратко ще се опитам да изясня идейните и емоционалните предпоставки, допринесли за бързото сближаване на Л. Щур и И. Срезневски, пътуването им из словашките земи, като ще се очертаят проекциите на тази среща в житейския път на двамата младежи.

Някои ранни ръкописни материали, съхранени в архива на „Матица Словенска“ в Мартин (LA MS, 2668) ме наведоха на мисълта за ранната афилиация на Л. Щур със славянството, а в хранилището на редки и стари книги в Славянската библиотека в Прага попаднах на ценни документални издания, сред които и бележките на Измаил Срезневски, водени по време на пътуването му (Срезневский/Sreznevskiy 1895 а). В това ценно находище намерих и мемоарните материали на един от бележитите ученици на Измаил Срезневски – Владимир Ламански, които последният посвещава на своя учител (Ламанский/Lamanskiy 1890).

Измаил Срезневски започва професионалната си кариера като първи титуляр на откритата през 1835 г. Катедра по история на славянските литератури и наречия в Харковския университет. Преди да поеме преподавателския пост, като част от подготовката си, начинаещият славист се налага да опознае западните и южните славяни, населяващи Хабсбургската империя. В продължение на почти три години той посещава Чехия, Словакия⁴, Моравия, Силезия, Сръбска (Горна) Лужица⁵, Крайна, Щирия, Хорутания, Истрия, Далмация, Черна гора, Хърватско, Славония, Сърбия, Галиция. Той е първият руски славист, пропътувал и проучил толкова обширна територия. И досега изследователите

² Започва да излиза след смъртта на учения.

³ Срезневски участва в издаването на такива важни писмени паметници като Киевските листи, на части от Рилските глаголически листове, листовете на Ундолски, Македонските кирилски листи, Хилендарските листове, на псалтири и части от евангелия, както и на издаването на по-късни славянски текстове.

⁴ Тогава в рамките на Унгарското кралство, известна като т.нар. „Горна земя“.

⁵ Области в състава на Саксония, тогава още с преобладаващо славянско население.

подчертават, че тази командировка се равнява на „подвиг европейски от Балтийско до Адриатическо море“ (Богатова/Bogatova 1993: 52). Благодарение на Людовит Щур Словакия заема едно от централните места по пътя на практиканта.

Двамата младежи⁶ се запознават през 1840 г. в гр. Хале. Срезневски е в началото на командировката си и е дошъл да се запознае с един от водещите центрове на немската славистична наука.⁷ По това време и Щур се намира в университета в Хале. Младежът произхожда от средите на словашките протестанти от Аугсбургското изповедание, а те се ползват от изключителното право да продължат образованието си в университетите на немските протестантски градове. Словакът изразява желание да изучава руски език и практикантът му преподава няколко урока (Францев/Frantsev 1914: 49-50). Срещата не се оказва повърхностно запознанство – двамата младежи много бързо се сближават и Щур напуска Хале, за да придружи пътешественика и да го запознае със своята родина. За да разберем на какво се дължи бързото им сприятеляване, на първо време трябва да анализираме в каква идейна обстановка се оформят двамата слависти.

Сродните души бързо се познават: идейното оформяне на двамата младежи

Преди да отпътува от Харков и Русия през септември 1839 г., Срезневски вече има зад гърба си защитена магистърска степен в Юридическия факултет на университета и е начинаещ преподавател в катедрата по политическа икономика и статистика. Още по време на следването се оформя идейно в най-широки концептуални рамки. На първо време се чувства влиянието на френската романтическа историография. Най-задълбочено той изучава О. Тиери, Ж. Мишле и Ф. Гизо. Както е известно, благодарение на френската историография от края на XVIII в. интересът на учените-хуманитаристи се насочва и към изучаване на непривилегированото население, на т.нар. трето съсловие. А в магистърската си дисертация докторантът се обявява ясно против елитарния подбор на историческото повествование, като подчертава необходимостта от изучаване на всички класи и обществени прослойки. Срезневски подчертава необходимостта от изучаването на историята на всички народи, независимо от тяхната численост, от наличието на собствена държава или липсата на такава. Само така, според него, може да се очертае цялостната история на човечеството. Но за отделния учен първоначалната му задача е изучаването на историята и литературата на собствения народ (Ламанский/Lamanskiy 1890: 16).

В магистърската работа се чувстват и влиянията на немската идеалистическа философия, преди всичко диалектиката на Хегел и концепцията на Хердер, според когото световният прогрес се движи от различни народи в различни исторически периоди. Хердер е убеден, че в бъдеще славяните ще са основната сила на този процес. Вярата в историческата мисия на славянството споделя и Срезневски. Под влияние на тези две европейски философски школи младият учен оформя своето цялостно историко-философско схващане за световното развитие, което се основава на демократичността и на всеобщата диалектика (Досталь/Dostal' 1993: 42).

Третото идейно влияние е от страна на славянската романтична школа. По това време в Русия вече са достъпни шафариковите „История на славянските езици и литератури по всички наречия“ (1826) и „Славянски древности“ (1837). Тези изследвания за пръв път представят славянството в неговата цялост. Те – наред с Хердеровите схващания, – оформят възгледите на начинаещия учен за мястото на славяните сред другите народи в историята на стария континент, за тяхната културна равнопоставеност. Той е убеден, че изучаването на всеки член от славянското семейство носи нещо специфично,

⁶ Срезневски е с три години по-възрастен от Щур.

⁷ Той посещава също Берлин, Лайпциг и Дрезден.

уникално и допринася за разкриването на общите черти на цялата племенна общност (Францев/Frantsev 1914: 8).

Освен Шафариковите обобщаващи изследвания, Срезневски познава и „Чешката граматика“ на Вацлав Ханка и речника на Йозеф Юнгман. Интересът му към бохемистиката е събуден, за което говори обстоятелството, че през този период публикува в Списание на Министерството на просветата („Журнал Министерства народного просвещения“) материали за Кралеводворския ръкопис и представя на читателите Чешкия речник на Юнгман (Францев/Frantsev 1914: 8). Романтичният светоглед не го напуска до края на живота му – той обича да препрочита Кралеводворския и Зеленогорския летопис (Достал/Dostal' 2003: 87), дори и след като убедително бива доказано, че това не са древни автентични поетични повествования, а мистификации на Вацлав Ханка.

Ако проследим идейното оформяне на Людовит Щур, веднага ще констатираме, че същите влияния изпитва и той, но в различен порядък. По време на следването си в Хале той се запознава с основните представители на немската класическа философия и изучава предимно Хегел. У него се заражда идеята за славянска взаимност, което не е изненадващо предвид на факта, че с поетичния цикъл „Дъщерята на Славия“ (1824) (Kolar 2012) именно словашкият протестантски поет Ян Колар се счита за инициатор на концепцията за славянската взаимност (Kolar 1837). Според нея всички славяни са членове на едно културно семейство с общ език, от което произтича необходимостта от интензивно развитие на бъдещи литературни и културни взаимовръзки.

Ранно влияние върху младежа оказва и чешката романтична школа – още като ученик в протестантското училище в град Дьор⁸ (днес в Северозападна Унгария), Л. Щур проучва трудовете на Йозеф Юнгман и Павел Йозеф Шафарик. Въз основа на тези автори младият Л. Щур започва да осъзнава принадлежността си към по-широката славянска общност (срв. Sedlák 1997: 29). По-късно в протестантския лицей в Братислава, където получава солидно класическо образование, се запознава с езика и културата на други славянски народи (LA MS, 2668). В основаното през 1827 г. чешко-словашко ученическо дружество, в което активен член е и по-възрастният му брат Карол, Людовит се проявява като автор, преводач и поет в рамките на общото „чехословашко племе“ (Sedlák 1997: 29-30). Литературният му дебют се отбелязва на страниците на чешкото списание „Квети“ („Цветя“).

Дейността на дружеството е насочена на първо място към изучаване на родната литературна традиция: тук се представя предимно поезия и се обсъждат литературни произведения, като повечето от изданията стават достъпни в нарочно създадената библиотека. Младежите показват желание и сами да творят: обсъжда се идеята за издаване на литературен алманах под наслов „Плодове“. Людовит Щур е не само ръководител на сдружението, но и пламенен патриотичен агитатор. През 1835-1836 г. той преподава синтаксис, славянска история и литература на новоприетите членове, като полага усилия за привличане в родолюбивата дейност и на представители от по-старото поколение – пастори, учители, които призовава да се ангажират със събиране на народни песни (Sedlák 1997: 35).

Словашкият културен напредък се подразбира в контекста на славянската взаимност – младежите четат и рецитират не само творби на Ян Колар и Ян Холи, но и на Адам Мицкевич. Братиславското дружество установява контакти със сродни славянски организации в рамките на многонационалната империя. Най-тесните са връзките с чешки дружества, но постоянни контакти се поддържат и с полски и украински. През август 1834 г. в Бърно е организирана среща на младежи – представители на трите славянски

⁸ Тогава името на града е Рааб.

народа в рамките на Дунавската монархия, на която се обсъждат задачи за осъществяване на понататъшно сътрудничество. Активна е размяната на патриотична литература – от Братислава до Прага, Бърно, Краков, Лвов и Пеща, т.е. навсякъде, където има славянски културни дейци. Що се отнася до Братислава, благодарение на дейността на Щур се насърчават не само литературните занимания, но и други интереси на студентите – основава се философска и историко-географска секция към дружеството. Ръководството изпраща покани до чешки и хърватски партньори за участие в работата на дружеството. Не след дълго обаче, литературният кипеж е преустановен – през 1837 г. унгарските власти забраняват всички студентски сдружения, в това число и словашкото, а самият Л. Щур се отправя за Хале, за да продължи образованието си.

Поетичните занимания не са чужди и на И. Срезневски⁹. Като студент той се включва в младежкото литературно движение на украинското студентство. Става деен участник в националното движение (умерено либерално крило) в Източна Украйна с център Харков. Той е сред изявените представители на кръжока на родолюбивите литератори, който е известно с това, че за пръв път акцентира върху необходимостта от изучаване на националния фолклор, т.е. застъпва новоформирания се народностен принцип за изучаване на националната литература в неразривна връзка с народното творчество (Достал/Dostal' 2003: 67-69).

Подобно на Л. Щур и И. Срезневски започва литературната си дейност като студент, когато публикува първите си стихотворения, записки на народни украински думи, философски разсъждения и пр. (Украинский альманах/Ukrainskiy al'manakh 1831). Две години по-късно се появяват и първите му литературно-прозаически произведения, обнародвани в престижния „Невски алманах“ (Невский альманах/Nevskiy al'manakh 1832). През 1838 г. започва да издава книжна поредица под заглавие „Украински сборник“, в който публикува народни песни, пословици, гатанки и пр. Още в първото издание на поредицата се появява известната пиеса „Наталка-Полтавка“ на И. П. Котляревски, бележит писател, поет, драматург и основател на съвременната украинска литература. В няколко поредни книжки Николай В. Гогол отправя призив за събиране на фолклорни материали. И. Срезневски веднага откликва и от 1834 г. двамата започват да водят активна кореспонденция. Част от писмата впоследствие са публикувани в поредицата „Руска старина“ (Русская старина/Russkaya starina 1892: 751-752).

Наред с фолклора, по същото това време Срезневски се интересува и от миналото, особено от историята на Запорожието. През 1833 г. историята на Украйна се превръща в негово главно и най-любимо занятие, в резултат на което проучва в детайли историята на този край. Част от събраните сведения публикува в „Украинский сборник“ и в „Историческое обозрение гражданского устройства Слободской Украйны“. Но най-известните му публикации от този период се появяват на страниците на поредицата „Запорожка старина“ (Запорожская старина/Zaporozhskaya starina 1833-1836). Някои украински изследователи с право отбелязват, че ранното творчество на украинския поет Тарас Шевченко и на харковския руснак И. Срезневски показва много общи нагласи и настроения (Зінчук/Zinchuk 1993: 158-167). И поемите на Шевченко, и сборникът на Срезневски внушават преклонение пред героичното минало на украинците. „Певецът на подтиснатите маси“¹⁰ и техният романтичен изследовател възвеличават героичния бит на казаците (Зінчук/Zinchuk 1993: 163-164). Няма съмнение, че по това време 22-годишният младеж

⁹ Родом е от Ярослав.

¹⁰ Така нарича себе си Шевченко в своята стихосбирка „Кобзар“, 1840 г. Кобзар 'украински народен певец'.

е деен и вдъхновен участник в украинското културно възраждане. През 1834 г. той публикува и специална статия, посветена на украинския език – „Взгляд на памятники украинской народной словесности“ (Ламанский/Lamanskiy 1890: 4).

И И. Срезневски, подобно на Л. Щур, разглежда националния културен подем в по-широк контекст на общославянските процеси. Той се интересува от задграничните славяни, на които посвещава активни проучвания. Всъщност първият му славистичен труд е на словашка тема. Той излиза през 1832 г. и включва освен подбран словашки фолклор, речник и коментар на автора – резултат на контактите му със словашки търговци в Русия. Много е вероятно в Харковска и Екатеринославска губерния да е имал връзки и със сръбски заселници, а в Харков да е общувал с колеги от полски и от български произход. Във всеки случай става въпрос за широк интерес към славянството. По това време младежът вече владее съвършено руски, полски и украински, и си служи и със словашки, сръбски и чешки. Благодарение на дейността му в Харковския литературен кръжок, Срезневски има възможност да се запознае и с произведения на славянската романтична школа и обръща особено внимание на два предполагаемо средновековни поетични текста – Краловедворския и Зеленохорския летопис на Вацлав Ханка (днес смятани за фалшификации).

С тези идейно-философски нагласи начинаещият харковски славист се отправя на дългосрочно пътуване из Европа. Главната му цел е изучаване на езиците, нравите и обичаите на задграничните славяни, както и състоянието на тяхната образованост и националната им литература. Първата му среща е с кашубите¹¹ в околностите на Берлин, където записва народно творчество и описва някои обичаи (Францев/Frantsev 1914: 10). Това очевидно е от първостепенно значение за него, тъй като в първото си съобщение след отпътуването си, адресирано до министъра на Народното просвещение Сергей Уваров, отбелязва, че събирането на автентичен материал сред запазилото традиционния си бит и народен говор население трябва да бъде първа цел на изследователя. Ето защо се движи пеша и с бележник в ръка, в който записва диалектни форми и народно творчество, но не пропуска да скицира характерна за района народна архитектура, светилища и природни забележителности (Готовска-Хенце/Gotovska-Henze 2013: 172-173) Не по-малко значение има и изучаването на древните писмени паметници, преданията – всички тези сведения ще дадат възможност да се изгради впечатлението за същността на „славянския дух“:

За да опознае славянството, изследователят по славянските земи, от една страна, трябва да изучава старинните паметници на езика, писани от хора, които още не са се притеснявали от названията „писатели“ и „литератори“, и още повече [да изучава – б.м., Т. Г.-Х.] съчиненията, съхранили народността на езика, народността на мислене и чувства, а от друга страна, да отиде сред народа и да се вслуша в простата му реч, неизкривена от измислени правила, в пословиците, песните, преданията, в които се изразяват народният ум и фантазия, вкус и понятия, животът и миналото – пълно и простосърдечно. А за да може той [изследователят – б. м., Т. Г.-Х.] напълно да осъзнае това, което е прочел в старите книги и чул по села и поля, той трябва да познава живота на славяните, техните нрави и обичаи, вярвания и обреди (...) да проникне в духа, да опознае славянството в тези проявления, на които условията за изкуство не са нарушили природата, той ще бъде в състояние да оцени и тези писатели, които без да обръщат внимание на пукнатината, наложена от чуждото влияние, са могли да съхранят своята народност, да разберат

¹¹ Славянски етнос, населявал Пруссия, впоследствие претопен.

своя народ, своя ранен език и тези форми, в които по-изящно и по-отчетливо се проявява умът и фантазията... (Францев/Frantsev 1914: 6-7)

Пътуването на Срезневски в Словакия

И. Срезневски посещава Словакия, след като през 1840 г. вече се е запознал със западните славяни в Прусия, в чешките земи, в Моравия, Силезия, Горна и Долна Лужица. В Братислава пребивава няколко месеца, но градът не му дава възможност за особено обективни наблюдения – в този смесен в етническо отношение град словаците са малцинство. В тогавашен Пресбург живеят предимно унгарци (30.5%) и немци (Seton-Watson 1972: 13). Словаците тук са не само малобройни, но и не са запазили народностните си черти. Като цяло, градската култура му дава ограничени сведения за „народността дух“.

Съвсем друга е картината по селата и другите райони. Между март и юли 1842 г. той преминава през единадесет комитата, в които преобладаващото население са словаците. Най-многобройни са езиковите му бележки – те са с хиляди по отношение на диалектите. Многобройни са и фолклорните му бележки, особено с оглед на пословиците и народните песни. Същевременно Срезневски наблюдава народните танци и прави скици на традиционни облекла. Успява да си изгради цялостна представа за живота на тези сродни славяни – посещава десетки поселения по долините на реките Ваг, Хрон, Нитра, Орава... Наред с наблюденията си върху традиционния бит, Срезневски посещава исторически забележителности като Муранския¹² и Оравския замък¹³, на които прави и скици. Вдъхновен е и от словашката природа, от величествените планини. Заедно с Л. Щур изкачва връх Криван в Татрите.¹⁴

За отбелязване е, че И. Срезневски е сред първите руски учени, описали живота на словаците. Благодарение на това пътешествие И. Срезневски се изявява като най-добрия познавач на словаците в Русия през 40-те – 50-те години на XIX в. (Кишкин/Kishkin 1993: 124). Със съдействието на Л. Щур пътешественикът се запознава и с главните представители на националното литературно движение, между които Михал Милослав Ходжа, Ян Холи, Само Халупка и др.

След срещата

Встъпителната лекция, изнесена веднага след завръщането на учения в Харковския университет на 16 октомври 1842 г., показва красноречиво ролята на непосредственото впечатление, натрупано по време на академичната командировка и специално на пътуването в словашките земи, върху начинаещия руски славист (срв. Францев/Frantsev 1914: 55-56). Изследователите с основание отбелязват, че след завръщането си в родината Срезневски изцяло е обладан от теорията за славянската взаимност (Достал/Dostal' 1993: 44). Нека посочим доказателства за този факт.

Лекцията на Срезневски е посветена на значението на славистиката като наука и в частност – на необходимостта за развитието на тази наука в Русия. Лекторът най-напред посочва обстоятелството, че в последните години в различни страни са открити катедри по славистика, което убедително свидетелства за нарасналия международен инте-

¹² Собственост на династията Сакс-Кобург-Гота, към която принадлежи и цар Фердинанд I Български. Не случайно, когато пътува инкогнито, често се представя като „Граф Мурано“.

¹³ Област на границата с Полша.

¹⁴ На това изкачване Л. Щур посвещава и стихотворение.

рес към динамичното развитие на славистиката. Той споделя идеята на Шафарик, че изучаването на славяните като древен културен субстрат, наред с романските и германските племена, би хвърлило допълнителна светлина към ранното минало на целия континент.

В бита, преданията и езика на славяните се откриват свидетелства, изясняващи първобитния живот на европейските народи, родството и връзките им с народите от югозападна Азия... Фактите и изводите, важни за етнографа, филолога, историка, юриста, политика, за самия естественик и методик, се разкриват също при изучаване на славяните. Така че за европейците знанията за славянството са не толкова важни от знанията за романските и германските [народи – бел. авт.] (Францев/Frantsev 1914: 55).

При това младият учен посочва, че развитието на новата академична дисциплина в Русия е специфично обусловено. На първо място преподаването на сродни езици с руския ще улесни взаимното общуване, а изучаването на литературата ще обогати и родната литература, т.е. славистиката ще подпомогне развитието на националното литературно творчество. От значение е и връзката с фолклора. Не случайно лекторът подчертава, че патриотизмът и „чувството за народността“ се разпространяват все по-широко в Русия, особено след края на Великата отечествена война срещу Наполеон. Подем на националното чувство той забелязва и сред западните славяни. Затова според него е назряла необходимостта да се развие чувството за „племенното родство и принадлежност“ както сред руснаците, така и сред останалите славяни (Францев/Frantsev 1914: 55). А един от студентите, присъствали на лекцията, откровено отбелязва, че реториката на младия преподавател определено била „панславянска“ (Ламанский/Lamanskiy 1890: 18).

В препълнената със студенти зала, сред които, освен украинци и руснаци, има не малко поляци, младият оратор с въодушевление цитира славянски поети-романтици: Пушкин, Мицкевич, Ханка. Особено място заема поезията на словашкия бард Ян Колар.

...може да се каже, че стиховете на Колар не слизаха от устата му (Ламанский/Lamanskiy 1890: 18) – пак мнение на един от слушателите в залата.

Не случайно Срезневски убедително и с въодушевление говори за тези народи като за братя. Но любовта е възможна само след взаимно опознаване, на което трябва да служи новата научна дисциплина – заключава ораторът.

Но не само взаимното опознаване, културното общуване и чувството за етническа принадлежност са важни за Срезневски. Задграничните ни съплеменници – констатира той – живеят в много по-неблагоприятни условия от нас, русите, имайки предвид, че тези народи нямат собствени държави и поради това нямат възможност за свободно културно развитие. Това поставя особени изисквания към руснаците – култивирането на чувството за съпричастност към събратята зад граница трябва да стане „задължение и съдба на руснаците“ (Францев/Frantsev 1914: 55). На аудиторията се внушава, че руснаците имат моралното задължение не само да съчувстват, но и да подпомагат културното развитие на съплеменниците си. Славянската взаимност е в основите на славистиката, нещо повече – изграждането на тази взаимност се вменява като нравствен дълг на руснаците.

... да обичаме славянството в целия му обхват, защото ние сме славяни и без това не можем да имаме истинска любов, истинско уважение към самите себе си: това е нравствен дълг, наш пряк човешки дълг, дълг на любовта на роден към родния, на брата към брата, буквално заявява Срезневски (Францев/Frantsev 1914: 56).

Идеите на програмната му лекция намират отражение и в по-нататъшната му преподавателска работа. От втората година в курса по чешка литература задължително се изучават откъси от поезията на Ян Колар, както и чешката Краловедворска летопис. Особено място е отделено на Ян Колар. В писмо от 27 април 1844 г. до близкия си колега

Виктор Григорович, Срезневски споделя, че „Дъщерята на Славия“¹⁵ от Ян Колар... „много се понрави на моите слушатели“ (Срезневский/Sreznevskiy 1895b: 18). Подборът на текстовете определено говори за предпочитанията на преподавателя към славянската романтична школа. Въпреки че тези настроения се зараждат у него още през студентския му период в Харков, след завръщането си от задграничната командировка Срезневски не само е убеден привърженик на Коларовата идея за славянска взаимност, но става и нейн застъпник като преподавател.

В практически план, славянската взаимност за Срезневски означава активен писмо-вен обмен – преди всичко с Ханка и Фр. Палацки от чешка страна. А писмата, разменени с Людовит Щур, са написани с голяма емоционалност и от двете страни.

Ах, колко много ние, душа моя, си спомняме за теб! – пише Щур. – Всеки ден си сред нас, тъй като винаги си в нашите разговори. Живееш в нашите Татри...; Скъпото ти име се помни с пламенна любов... (Францев/Frantsev 1914: 50-51; Kodajová 2015: 182-206).

В писмо от 17 май 1843 г. до Людовит Щур Срезневски споделя и професионални проблеми:

Трябваше да се занимавам със студентите, за да им покажа, че нашето славянство не е такъв звяр, за какъвто са го считали гърците и римляните и че трябва просто чистосърдечно да се обърнем към него, и сами ще се привържем и никога няма да се отдръпнем (от него – бел. авт.) (Францев/Frantsev 1914: 296).

Същевременно кореспонденцията отразява и проблемите от началото на новата академична дисциплина в Русия. Но професионалният старт на Срезневски е изключително успешен, а със защитата на неговата дисертация името му се записва като на първия учен, доктор по славяно-руска филология (Лаптева/Lapteva 2005: 207).

От 1847 г. Срезневски е професор в Санктпетербургския университет, където първоначално завежда Катедрата по славянска филология, по-късно е декан на Историко-филологическия факултет и ректор на Университета (1861). Кореспонденцията му с Л. Щур прекъсва завинаги – под въздействието на мощни политически фактори в живота и на двамата. За Срезневски установяването в столицата води до коренни промени в по-нататъшния му личен и служебен живот. Атмосферата в Санкт Петербург е съвсем различна от тази в центъра на украинския романтизъм, откъдето идва. В столицата на Романовата империя в научния свят господства строгият критицизъм, основният акцент е поставен върху изследването на руската древност. От тази перспектива общославянските теми остават на заден план в дневния ред на научния дебат, славянската взаимност не е популярна, дори самата идея за нея се посреща със скептицизъм.

Тази традиция се засилва радикално след потушаването на революцията от 1848 г. в Европа. Поради участието им в революционното движение и в Славянския конгрес, западните славяни – в това число и словаците – се считат за политически неблагонадеждни в Русия, а контактите с тях – за крайно нежелателни. По думите на самия Срезневски:

И властта, и обществеността изпитваха недоверие към славистичната дейност във връзка със съзряването, а после и с хода на европейската революция от 1848 – 1849 година, в която активно участие взеха и славяните, при което в програмните им действия нерядко се формулираха и тези за нецелесъобразността на руската ориентация, за насочване на усилията за реформиране на Австрийската империя, в която славяните следва да придобият езикова, политическа и културна автономия... (Ламанский/Lamanskiy 1890: 189-190).

¹⁵ Става дума за знаковия епос на словашкия поет Ян Колар.

Самодържецът Николай I незабавно предприема мерки срещу новите идеи на конституционализма и на представителното управление. Това означава цялостна идейна преориентация на културния живот в православната империя, в това число и коренна промяна на образователната система. Най-новите инструкции на Министерството на просвещението „препоръчват“ на академичните слависти да се съсредоточат върху „развитието на просвещението, изходящо от руските начала на нашата народност“. Верността към собствените народни начала вече не се дефинират като „славяноруски“, както е до този момент, а като „чисто руски“, т.е. различни от славянските. В новия циркуляр, разпратен от Министерството, ярко се разграничава „руско“ от „славянско“ – въз основа на теорията за официалната народност, разбрана като безусловна привързаност към православието и самодържавието (Лаптева/Lapteva 2005: 189). Идеологическата обособка се базира изцяло върху теорията за официалната народност. Културното сътрудничество със задграничните славяни в този контекст става безпредметно (Лаптева/Lapteva 2005: 189). Новите академични инструкции били само част от фундаменталното идеологическо преориентиране на руската култура, съобразно с трите основни начала на самодържавието.

Причина за това фундаментално идеологическо преориентиране не е само желанието за отделяне от „провинилите“ се с участието си в революцията западни славяни и издигане на „защитна“ стена по границите на православната империя. Оказва се, че революционната опасност действа в основите на самата държава. През 1845 г. в Киев се основава тайна организация под симптоматичното название „Кирило-Методиевско братство“. Дружеството няма масов характер (основните съзаклятници са около дузина), но носи радикален политически заряд, който предвещава смърт на съществуващия обществен строй. Задачата, която дружеството си поставя, е премахване на самодържавието, крепостничеството и на съществуващата съсловна структура в Руската империя (Георгиева/Georgieva 2009: 230-232). Уставът ясно заявява и крайната политическа цел – духовно и политическо обединение на всички славяни чрез създаване на федерация от автономни славянски държави. Предвиждало се те да бъдат републики, базирани на изборността и демократичните свободи (Готовска-Хенце/Gotovska-Henze 2018: 263). А това означава край за самодържавието и разпадане на вековната империя, както и на съществуващите други държави със славянско население, т.е. установяване на коренно променен ред в Европа с преобладаване на нов, мощен славянски политически фактор.

Разкриването на „Кирило-Методиевското братство“ през 1847 г. предизвиква паника сред официалните власти и широкомащабни чистки, които продължават месеци и дори години наред и които на първо място засягат интелигенцията, в това число и университетските преподаватели. Срезневски не е член на „поддривната организация“, но се познава с някои от арестуваните, поради което също за известно време попада в обектива на царската полиция. За разлика от колегата си Осип Бодянский, славист от Московския университет, който за известно време е принуден да напусне Катедрата, Срезневски не бива уволнен, но преподавателската му работа е стриктно следена и през 1850 г. на лекциите му често присъства ректорът на Университета, а понякога дори и специалният попечител (Лаптева/ Lapteva 2005: 23).

Младият преподавател веднага се съобразява с новите инструкции на Министерството. Многобройните материали, събрани по време на пътуването му сред задграничните славяни, биват изоставени и не намират място в работата му.

Ценните сведения за словаците задълго остават необработени в личния му архив. На тяхно място започва да изучава писмените паметници, свързани с великоруското и белоруското племе и през 1847 г. публикува три сериозни изследвания за църковнославянския и за древноруския език, а на следната година и статията „Древните славянски

писмена“. През учебната 1847/1848 г. преподава „Преглед на най-древните паметници на руската писменост“, а курсът му „Древноруска и древнославянска писменост“, въпреки обхвнатото си заглавие, всъщност се базира преди всичко на славяноруската палеография (Лаптева/Lapteva 2005: 192). Въпреки че дотогава специално не бил изучавал палеография, през годините той прави най-значимите си приноси именно в тази област и се утвърждава като един от най-успешните последователи на бележития основоположник на славянската филология, проф. Александър Востоков.

Като академичен славист, Срезневски все пак се налага да води курсове и за задграничните славяни. Но за разлика от Харков, където използвал постиженията на чешката славистика (Шафарик, Челаковски) и използвал комплексния метод, в Санкт Петербург лекциите му биват стриктно ограничени до „Въведение в славянската филология“, „История и литература на славянските наречия“ и пр. Поради бързата си тематична преориентация, която следва точно инструкциите, професионалната му кариера не била нарушена – още 1847 г. е приет в академичното Руско географско общество.

По същото време се случват не по-малко съдбовни събития и в живота на Л. Щур. Но за разлика от Срезневски той е най-деен участник в актуалните събития. През март 1848 г. започват конституционни промени в Хабсбургската империя, които задвижват подвластните народи, включително и славяните. На 21 април 1848 г. загребските „Новини далматинско-хърватско-славонски“ излизат с призив за организиране на общославянски конгрес, на който представители на отделните народи да изложат националните си искания. Идеята се разпространява и получава широко одобрение. С възторг я посрещат и славянските студенти, които следват във Виена. На 2 април 1848 г. техни представители се събират в ресторант „Шперл“, за да обсъдят бъдещите политически начинания и да координират действията си. Сред тях е и Л. Щур като представител на словациите. Той вече има зад гърба си известен политически опит, тъй като през 1847–1848 г. е за пръв път депутат в унгарския сейм. На срещата в „Шперл“ заявява ясно от името на своя народ:

Знаем си правата и искаме мъжествено да ги защитаваме!... Това обаче можем да направим само с обединени усилия. Затова се и срещнахме тук... (Slovanský sjezd 1958: 17).

Думите му имат силен отзвук. За това пише в броя си от 13 април „Бърненски седмичник“:

„Забележителната“ реч на Щур разпали сърцата на всички присъстващи (Brněnský týdeník, 13.04.1848).

А в първия си брой виенският вестник „Der grosse Peter“, като осведомява за срещата в „Шперл“ и за подготовката на конгреса, определя Л. Щур като „главен представител на унгарските славяни“ (Der grosse Peter, 09.04.1848).

За да се включи в идейната и организационната подготовка на форума на 20 април 1848 г., Щур пристига в Прага. За десет дни той изработва в „общославянски дух“ поканата за участие, разпратена до представители на отделните народи, и сам участва в превода на сръбската версия на обръщението (Slovanský sjezd 1848: 34). Нека отбележим, че първоначално от организаторите се обсъжда и въпросът за участието на задграничните славяни, в това число и на руснаци. Писмената покана е отправена официално до началника на Държавната комисия по духовните въпроси в руска Полша, А. Й. Стороженко. Той я препраща до областния управител, ген. Иван Паскевич, който пък решава, че това надвишава компетенциите му и от своя страна я прави достояние на властите в столицата. Както може да се очаква, от Санкт Петербург пристига инструкция да не се приема поканата – т.е. официалните власти отказват участие. Колективна покана от Прага (под

която стои и подписът на Л. Щур) получават обаче и руските академични слависти – те могат да се включат като неофициални гости и наблюдатели на форума. Разбира се, никой от тях не мисли и да се отзове на поканата. Вместо това с яркото си участие в дебатите и с радикалните си предложения от руска страна се включва емигрантът Михаил Бакунин.

Така в крайна сметка организиранят в Прага през пролетта на 1848 г. Славянски конгрес си остава вътрешнополитически форум в рамките на Австрийската империя. Съвсем не е случаен фактът, че в ръководството на форума са включени доста слависти, в това число и самият Павел Йозеф Шафарик. Те са и сред главните автори на политическите документи, приети от конгреса. Л. Щур участва в т.нар. Дипломатическа комисия, в която се обсъждат основните документи, докато словашките искания се разглеждат на заседанията на Чешко-моравско-словашко-силезийската секция. Изказванията на Щур и тук се отличават с ясни идейни послания, съобразени с актуалното политическо състояние. Той например предлага създаване на отделни славянски административни единици в състава на многонационалната империя, но в същото време отхвърля отделянето на словаците от Унгарското кралство като ненавременна идея.

Почти в самия край на Конгреса, в Прага избухва студентско-работническо въстание, издигнати са барикади и в такава обстановка по-нататъшните дебати се осуетяват. Славянският форум е разпуснат, заключителният документ остава неприет от участниците. Заседанията са отложени за неопределено време, докато настъпи благоприятна политическа обстановка. През следващите месеци революцията припламва ту в този, ту в онзи край на империята. Словакия е бойно поле на две военни експедиции и в крайна сметка и на кратковременна руска окупация, тъй като новият хабсбургски император Франц Йосиф през май 1849 г., на лична среща във Варшава, помолва император Николай I за военна подкрепа срещу революционната унгарска армия. В духа на консервативната съюзническа лоялност наскоро след това 200 000-на руска армия под командването на ген. Иван Паскевич прекосява границата и удавя в кръв въстанието на унгарците. Революцията е потушена, старият ред в Дунавската монархия – възстановен. А пък възвръщането на стария ред означава премахване на всички „нови“ хора, участвали в броженията. Към тях попада и самият Л. Щур. В последните дни от живота си той е в политическа немилост и се оттегля изцяло от обществения живот. Официално се отдава на фолклорни занимания, но тайно продължава да развива идеите си за бъдещето на славянството „Славянството и бъдещият свят“. Ръкописът на този труд в оригинал е на немски – *Das Slaventum und die Welt der Zukunft* и през 1867, благодарение на Вл. Ламански, става достъпен и на руски език.

Заклучение

И. Срезневски и Л. Щур се оформят под въздействието на аналогични идейни тенденции – немската класическа философия, славянската романтична школа. От подножието на Татрите до Източна Украйна младежта се увлича към събиране на фолклор, към изучаване на родното минало, към създаване на поезия и занимания с литература на роден език. Всъщност става дума за романтични настроения, широко разпространени сред студентската младеж в началото на 30-те години на XIX в. в Европа – един процес, известен като „Млада Германия“, „Млада Италия“ и пр.

Срещата на Срезневски с Л. Щур през 1840 г. се осъществява по време, когато словакът вече е готов да пристъпи към политическа дейност в защита на националните права на словаците, а руснакът проповядва славянска взаимност и призовава сънародниците си да подкрепят борбата на задграничните си „кръвни братя“. По време на незабравимото пътуване по словашките земи, двамата буквално „се побратимяват“, но само след

няколко години житейските им пътища поемат в съвсем различни посоки и завинаги ги разделят. Когато през пролетта на 1848 г. в Централна Европа избухва революцията, Щур става идеен изразител на политическите тежнения на словаците. Нейното потушаване – с помощта на руските войски – означава личен крах и обществена изолация в епохата на неоабсолютизма.

Макар и косвено, европейските брожения променят коренно живота и на И. Срезневски. Под натиска на новите политически реалности, той е принуден почти веднага да промени научната си ориентация. Събраните с толкова любов многобройни материали от пътуването в Словакия остават непокътнати в личния му архив. С времето обаче той се утвърждава като един от най-солидните руски учени, специалист по древнославянска палеография, а като преподавател в престижния столичен университет и в Педагогическия институт, Срезневски успява да създаде и солидна славистична школа. Коренна промяна обаче претърпяват и идейните му убеждения: от умерено либерални – прославянски, от средата на XIX столетие те постепенно еволюират до крайно консервативни: петербургският славист става не само привърженик, но и открит проповедник на самодържавието от университетската катедра. След срещата през 1840 г., по-нататъшният житейски път на двамата дейци на славянското Възраждане, Л. Щур и И. Срезневски, следва не естествените им идейни нагласи, а е окончателно и безвъзвратно „променен“ от „твърдите“ реалности на политиката.

ЛИТЕРАТУРА

- Bogatova 1993: *Богатова, Г. А.* Измаил И. Срезневский и славянская историческая лексикография. – В: Славянские языки, письменность и культура, ред. В. В. Колесов. Киев, 50-63 (Bogatova 1993: *Bogatova, G. A.* Izmail I. Sreznevskiy i slavyanskaya istoricheskaya leksikografia. – V: Slavyanskiye yazyki, pis'mennost' i kul'tura, red. V. V. Kolesov. Kiyev, 50-63).
- Георгиева 2009: *Георгиева, Т.* Славянската идея в Русия (30-те–50-те години на 19 в.). София (Georgieva 2009: *Georgieva, T.* Slavyanskata idea v Rusia (30-te–50-te godini na 19 v.). Sofia).
- Досталь 2003: *Досталь М. Ю. И. И.* Срезневский и его связи с чехами и словаками. Москва (Dostal' 2003: *Dostal', M. Yu. I. I.* Sreznevskiy i ego svyazi s chekhami i slovakami. Moskva).
- Досталь 1993: *Досталь, М. Ю. И. И.* Срезневский как историк-славист. – В: Славянские языки, письменность и культура. Ред. В. В. Колесов. Киев, 42-50 (Dostal' 1993: *Dostal', M. Yu. I. I.* Sreznevskiy kak istorik-slavist. –V: Slavyanskiye yazyki, pis'mennost' i kul'tura. Red. V. V. Kolesov. Kiyev, s. 42-50).
- Готовска-Хенце 2013: *Готовска-Хенце, Т.* Этнографическое путешествие по чешским землям (1840) в профессиональном развитии И.И. Срезневского. –В: Вопросы национальной историографии и народных исторических представлений славян и их соседей. О.В. Матвеев (ред.) Краснодар: Кубанский государственный университет, 172-178 (Gotovska-Hentse 2013: *Gotovska-Hentse, T.* Etnograficheskoe puteshestvie po cheshskim zemlyam (1840) v profesional'nom razvitii I.I. Sreznevskogo. –V: Voprosy natsional'noy istoriografii i narodnykh istoricheskikh predstavleniy slavyan i ikh sosedey. O.V. Matveev (red.) Krasnodar: Kubanskiy gosudarstvennyy universitet, 172-178).
- Готовска-Хенце 2018: *Готовска-Хенце, Т.* Кирилският код. Славистиката и преоткриването на българите (до 1848 г.). София (Gotovska-Hentse 2018: *Gotovska-Hentse, T.* Kirilskiyat kod. Slavistikata i preotkrivaneto na balgarite (do 1848 g.). Sofia).

- Готовьска-Хенце 2022: *Готовьска-Хенце, Т.* Славистична кореспонденция Измаила Срезневского з Центральною Европою 50-60-х років XIX ст. – Дриновський збірник XV. Софія-Харків, 232-244 (Gotovska-Hentse 2022: *Gotovska-Hentse, T.* Slavistichna korespondentsiya Izmaila Sreznevs'kogo z Tsentral'noyu Evropoyu 50-60-kh rokov XIX st. – Drinov'skiy sbirnik XV. Sofia-Kharkiv, 232-244).
- Запорожская старина 1833-1836 (*Zaporozhkaya starina 1833-1836*).
- Зінчук 1993: *Зінчук, Л. Д. И.И. Срезневский и Т.Г. Шевченко.* –В: Славянские языки, письменность и культура. Ред. В. В. Колесов. Киев, 158-167 (Zinchuk 1993: *Zinchuk, L. D. I.I. Sreznevskiy i T.G. Shevchenko.* –V: Slavyanskije yazyki, pis'mennost' i kul'tura. Red. V. V. Kolesov. Kiev, 158-167).
- Кишкин 1993: *Кишкин, Л. С.* Измаил Срезневский в Словакии. –В: Славянские языки, письменность и культура. Киев, 124-130 (Kishkin 1993: *Kishkin, L. S.* Izmail Sreznevskiy v Slovaki. –V: Slavyanskiye yazyki, pis'mennost' i kul'tura. Kiev, 124-130).
- Колар 2012: *Колар, Я.* Дъщерята на Славия. Превод В. Раковски. София (Kolar 2012: *Kolar, Ya.* Dashteryata na Slavia. Prevod V. Rakovski. Sofia).
- Ламанский 1890: *Ламанский, Вл.* Измаил Иванович Срезневский (1812-1880). Москва (Lamanskiy 1890: *Lamanskiy, Vl.* Izmail Ivanovich Sreznevskiy (1812-1880). Moskva).
- Лаптева 2005: *Лаптева, Л. П.* История славяноведения в России в XIX веке. Москва. (Lapteva 2005: *Lapteva, L. P.* Istoriya slavyanovedeniya v Rossii v XIX veke. Moskva).
- Русская старина 1892: Русская старина, XXIII. Санкт Петербург, 751-752 (Russkaya starina 1892: *Russkaya starina, XXIII.* Sankt Peterburg, 751-752).
- Срезневский 1845: *Срезневский И.И.* Очерк книгопечатания в Болгарии. Санкт Петербург (Sreznevskiy 1845: *Sreznevskiy I.I.* Ocherk knigopечатaniya v Bolgarii. Sankt Peterburg).
- Срезневский 1895а: *Срезневский И.И.* Путевые письма Измаила Ивановича Срезневского из славянских земель 1839-1842. Санкт Петербург (Sreznevskiy 1895a: *Sreznevskiy I.I.* Putevye pis'ma Izmaila Ivanovicha Sreznevskago iz slavyanskih zemel 1839-1842. Sankt Peterburg).
- Срезневский 1895б: *Срезневский И.И.* Переписка Исмаила И. Срезневского с Виктором И. Григоровичем. Санкт Петербург (Sreznevskiy 1895b: *Sreznevskiy I.I.* Perepiska Ismaila I. Sreznevskogo s Viktorom I. Grigorovichem. Sankt Peterburg).
- Йовчева, Тасева 1985: *Йовчева, М., Л. Тасева* Измаил. Иванович Срезневски. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. София, 3, 729-736 (Yovcheva, Taseva 1985: *Yovcheva, M., Taseva, L.* Izmail Ivanovich Sreznevski. -V: Kirilo-Metodievska entsiklopedia, Sofia, 3, 729-736).
- Украинский альманах 1831: Украинский альманах. Харьков (Харківська школа романтиків) (Ukrainskiy al'manah 1831: *Ukrainskiy al'manah.* Harkov (Harkivska shkola romantikiv).
- Францев 1914: *Францев, В. А. И. И.* Срезневский и славянство. Санкт Петербург (Frantsev 1914: *Frantsev, V. A. I. I.* Sreznevskiy i slavyanstvo. Sankt Peterburg).
- Brnenský týdeník, č.15 (13.04.1848).
- Der grosse Peter, No.1 (09.04.1848).
- Kodajová 2015: *Kodajová, D.* Oslavy Ľudovíta Štúra ako médium formovania historickej pamäti Slovákov. – In: Ľudovít Štúr na hranici dvoch vekov. Ed. P. Macho, D. Kodajová. Bratislava, 182-206.
- Kodajová, Macho 2015: *Kodajová, D., P. Macho* (eds.). Ľudovít Štúr na hranici dvoch vekov. Život-dielo-doba versus historická pamät. Bratislava: Veda.
- Kolar 1837: *Kolar, J.* Über die literarische Wechselseitigkeit. Pest.

- LA MS, 2668: Literární Archiv Matice Slovenskej, archivní číslo 2668.
- Sedlák 1997: *Sedlák, I.* Ľudovít Štúr a študentské hnutie. – In: Ľudovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti. Ed. I. Sedlák. Martin: Matica Slovenská.
- Seton-Watson 1972: *Seton-Watson, R.W.* Racial Problems in Hungary. New York.
- Slovanský sjezd 1958: Slovanský sjezd v Praze r.1958. Sbírka dokumentů. Začek, V. (red). Praha.
- Štúr 1843: *Štúr, L.* Die Beschwerden und Klagen der Slaven in Ungarn über die gesetzwidrigen Übergriffe der Magyaren. Leipzig.
- Štúr 1844: *Štúr, L.* Nárečija slovenského alebo potreba písania v tomto nárečí. Prešpork: K. F. Wigand.
- Štúr 1845: *Štúr, L.* Das 19. Jahrhundert und der Magyarismus. Wien.
- Štúr 1846: *Štúr, L.* Nauka reči Slovenskej. Prešpork: Belnay.